

Валерій Бортніков

Юрій Пивоваров

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ В. ЛИПИНСЬКОГО

Досліджуються вплив таких складових етнонаціонального чинника, як форма національної держави, роль еліт в її становленні, мова, шляхи формування української нації.

Ключові слова: В. Липинський, Україна, нація, націоналізм, держава, демократія.

Bortnikow Walery, Piwowarow Jerzy. Etniczno-narodowy czynnik budowania państwa narodowego w kontekście twórczej spuścizny Wacława Lipińskiego.

Autorzy zbadali następujące czynniki etniczno-narodowe: forma państwa narodowego, rola elit w jego budowie, język, proces kształtowania się ukraińskiego narodu.

Słowa kluczowe: Wacław Lipiński, Ukraina, naród, nacjonalizm, państwo, demokracja.

Бортніков Валерій, Пивоваров Юрій. Етнонаціональний фактор строительства національного государства в контексте творческого наследия В. Липинского.

Исследуется влияние таких составных частей этнонационального фактора, как форма национального государства, роль элит в его становлении, язык, пути формирования украинской нации.

Ключевые слова: В. Липинский, Украина, нация, национализм, государство, демократия.

Bortnikov Valery, Pivovarov Yuri. Etnonatsionalny faktor in nation-building in the context of the creative legacy of V. Lypynsky.

The influence of such components of etnonatsional factor, as the form of nation-state, the role of elites in its development, language and ways of formation of the Ukrainian nation are investigated.

Keywords: V. Lypynsky, Ukraine, nation, nationalism, state, democracy.

Питання становлення національних держав у контексті демократичних змін в Європі набуло особливої гостроти у зв'язку з кризою та розпадом світової системи соціалізму. Не є виключенням у цьому розумінні й Україна, де існує своє власне проблемне поле у сфері етнополітики, яке має регіональне забарвлення і стає аргументом політико-економічних груп у боротьбі за владу. Специфікою української ситуації є те, що територіальні чинники досить тісно пов'язані з етнічними, вони взаємодіють між собою, внаслідок чого виникає феномен так званого «етнорегіоналізму». Інтерес до проблеми етнонаціональних відносин у процесі розбудови демократичної держави періодично підігривається політичною актуалізацією міжрегіональних розбіжностей відповідно до виборчих циклів у нашій країні. Це пояснюється тим, що партійна система України складалася з прив'язкою до макрорегіонів. Передусім це стосується великих парламентських партій та блоків, які також можуть виступати у ролі впливових акторів етнополітики. Загроза для національної безпеки, яку створюють деякі політики, спекулюючи на регіональних відмінностях, диктує необхідність уважного аналізу чинників, що провокують нестабільність та деструктивні явища.

Етнонаціональний чинник може виступати як умова або причина і, навіть, як рушійна сила процесу демократичної трансформації. Так було під час участі національно-визвольних рухів у становленні незалежних держав у Центральній та Східній Європі (ЦСЄ), у тому числі й в Україні. Цей чинник включає не лише матеріальні умови існування індивіда, групи, нації в цілому, а і якісні характеристики сфери індивідуальної та масової свідомості, специфіку національної культури та духовності, які в той чи інший спосіб пов'язані із проблемою розбудови демократичної держави. В. І. Вернадський свого часу писав, що національна самосвідомість українців «розвивалася на тлі етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних

тяжінь і нашарувань, що зв'язують Україну із Західною Європою, а також історично обумовленого складу народного життя, що пронизаний духом демократизму» [1, с. 248].

Довгий час фундаментальним засадничим принципом українського націоналізму була ідея створення Української національної держави. Загальним переконанням було те, що лапідарно висловив В. К. Винниченко: «Нація без державності є покалічений людський колективний організм» [2, с. 302]. У цьому контексті виникає питання про пріоритети розбудови національної держави. У. Альтерматт дійшов висновку, що в Західній Європі «...становлення держави передувало формуванню нації. У більшості країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи утворення націй починалося до становлення держави» [3, с. 80]. На цю проблему ще на початку ХХ ст. вказував В. Липинський у своїй відомій праці «Хам і Яфет». «Нація – це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній державі. Нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної – а не навпаки. <...> Територіяльна, краєва свідомість, а не свідомість племінно-культурно-віроісповідно-національна лягла в основу всіх держав цілого світа», – наголошував вчений [4, с. 65–66].

Засобом політичної свободи є не сама держава як політичний інститут, а той політичний режим і форма правління, які в ній встановлюються. Історичний досвід провідних країн світу свідчить про те, що двоєдиний процес національного та державного будівництва буде успішним за умови врахування усієї сукупності етнонаціональних, соціокультурних, економічних та політичних чинників, втілених у відповідних національно-державних будовах «нації-держави» або «держави-нації». Як відомо, основою політики в «нації-державі» є формування єдиної спільноти, яка ідентифікує себе насамперед за етнічною ознакою як членів нації та громадян держави. Модель «держави-нації» визнає більше, ніж одну культурну, навіть національну, ідентичність з наданням їм інституційної підтримки. У цьому контексті постає питання щодо вибору перспективної моделі національно-державного розвитку: «нація-держава» або «держава-нація». Причому, ця дилема має власну історію. Так, М. П. Драгоманов зауважував, що вже у часи переходу старих віків у середні «повстала одна проти другої дві думки (принципи, ідеї): 1) національно-державний централізм, примус до державної мови і 2) людяно-освітній універсалізм з вільністю кожної народної мови» [5, с. 509].

Метою політики у «нації-державі» є утвердження єдиної, потужної ідентичності спільноти як членів нації, так і громадян держави. Для цього держава проводить гомогенізуючу асиміляторську політику у галузі освіти, культури та мови. Приклади подібної моделі – Португалія, Швеція, Японія. Така політика полегшується за умови, якщо у державі в якості культурної спільноти з політичним представництвом мобілізована лише одна група, яка бачить себе єдиною нацією у державі. Модель «держави-нація» утвердилася в Швейцарії, Індії, Бельгії, Канаді, Іспанії тощо. У зазначених вище країнах вирішили визнати більше, ніж одну культурну, навіть національну ідентичності та надати їм державну підтримку. У рамках однієї держави формувалися численні взаємодоповнюючі ідентичності. Для цього створювалися асиметричні федерації, запроваджувалися практики консенсусної демократії, допускалася більш ніж одна державна мова [6].

Перспективними можуть бути як перша, так і друга моделі, однак за певних умов. Толерантна модель «нації-держави» мусить виключати агресивні намагання прискореного запровадження мови панівної нації в іншомовному середовищі. Культурно-асиміляторська політика матиме успіх якщо вона ґрунтуватиметься не лише на державному примусі, а й на чинниках соціально-економічного стимулювання. «Держави-нація» матиме перспективу гармонійного, стабільного розвитку за умови віднайдення оптимальної моделі співіснування мов титульної та інших націй. В Україні – державної української мови та мов національних меншин, насамперед, російської.

У цьому контексті викликає інтерес позиція фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, які вважають, що українська нація за способом виникнення є типом етнічною нацією. Створивши незалежну державу вона зробила вагомий крок до перетворення на «повну», «повномасштабну» націю. Але вважати її такою було б передчасно. Унаслідок існуючої регіональної поляризації суспільно-політичних настроїв

сформувалося два «українських проекти» – один, запропонований лівим спектром політичної думки і східними регіональними елітами, вибудовувався на принципах співгромадянства з пріоритетом політичних та економічних лояльностей і українсько-російського бікультуралізму; інший, що мав галицьке походження, але дістав підтримку значної частини інтелектуальної еліти столиці, ґрунтувався на постулатах етноцентризму з жорсткою кореляцією етнічної (культурної) і політичної лояльності й передбачав повний розрив із радянським минулим і послідовну дерусифікацію. Взаємовиключність цих двох проектів «украї ускладнює завдання вироблення стратегічних пріоритетів держави і робить громадян заручниками політичної кон'юнктури й амбіцій незговірливих політиків» [7, с. 159–160].

Дебатуючи із своїми опонентами навколо питань: чому не вдалася будова національної незалежної держави, і хто несе за це відповідальність, В. Липинський дійшов висновку, що саме відсутність «провідної верстви», яка була б державницьки та національно зорієнтована, призвела до цього. Провідник українського державотворення вбачав нагальну потребу в організації «сильної і авторитетної групи», навколо якої могла б об'єднатись і політично організуватись українська нація: «Без теоретичного і практичного розв'язання цього проблему ніякі, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією ані державою» [4, с. 68]. Особливо небезпечною вадою поведінки у колі правлячих еліт у справі державного будівництва є брак солідарності. У листі до О. Андрієвського, датованому 3 липня 1927 р., В. Липинський зауважив, що нація, «в якій верхи не мають почуття солідарності, не є нацією і не може мати держави» [8, с. 169].

Аналіз проблем ролі етнонаціонального чинника у процесі розбудови демократичної держави неминуче потребує з'ясування сутнісних характеристик понять «нація», «націоналізм» в їх основних вимірах – етнокультурному, політичному та громадському, відповідниками якого є, зокрема, категорії «етнічна нація», «політична нація», «громадянська нація», «громадянський націоналізм», «етнічний націоналізм». Так, на думку А. Ф. Колодій, відмінність між політичною та громадянською націями полягає у ступені активності представників окремої нації, їх громадянської позиції та патріотизмі. Політизація етнічності може мати як позитивний, так і негативний зміст. До того ж можна бути громадянином держави, але байдужим до її національних інтересів. Натомість, громадянська нація означає те, що «населення країни з підданих або пасивної етнографічної маси перетворюється на активне громадянство, яке бере участь у державних справах, виходячи з принципу народного суверенітету; що воно здійснює самоідентифікацію на основі громадянських цінностей, спільної соцієтальної культури, а також і формальної приналежності до громадянства країни» [9, с. 20].

Особливість становлення націй у Західній Європі полягає в тому, що формування етнічної і політичної нації – це не два паралельних, а єдиний процес: роль держави в утвердженні нової культурної спільності була настільки значною, що фактично політичний чинник відіграв вирішальну роль. Унаслідок цього у західноєвропейській політичній традиції саме поняття нації стало нерозривно поєднаним із поняттям держави. Як зауважував Е. Гелнер, націоналізм – «це політичний принцип, згідно з яким політична та національна одиниці мають збігатися» [10, с. 29]. Йдеться також про певну трансформацію сучасного націоналізму з «етнічного» до «громадянського». На думку Дж. Шварцмантеля, сучасний формат «громадянського націоналізму» містить у собі бачення нації як переважно політичного утворення, а не спільноти, сформованої за ознаками походження та народження. Учений зауважує, що, «відмовившись від доволі небезпечної форми етнічного націоналізму, яку в будь-якому разі неможливо реалізувати в сучасному мультикультурному суспільстві, ми отримуємо оновлений громадянський націоналізм, який можна назвати «конституційним патріотизмом». Таким чином під нацією ми розумітимемо сукупність всіх тих, хто володіє рівними політичними правами й приймає всі процедури та обов'язки, визначені Конституцією відповідної держави» [11, с. 158, 173].

Проте український вчений В. Лісовий справедливо заперечує правомірність такої трансформації (як мінімум для України) і виступає на захист концептуальної моделі «етнічного націоналізму». На його думку, все залежить від того, що мається на увазі, коли йдеться про важливість етнічного чинника для об'єднання громадян в одну політичну націю. Адже це

твердження можна розуміти по-різному: як повну культурну асиміляцію етнічних меншин чи навіть як етнічну чистку (хай навіть у формі витіснення етнічних меншин поза межі державних кордонів), або ж як ідею етнічної серцевини (саме так вона була використана у творенні європейських політичних націй). У цьому останньому варіанті протиставлення етнічного націоналізму, так званому громадянському націоналізмові, може, на думку вченого, призвести до серйозних непорозумінь.

Коли ідею етнічної серцевини стосовно східноєвропейських країн, в тому числі й України, позначають як «етнічний націоналізм» у негативному значенні (протиставляючи йому громадянський націоналізм як певну альтернативу), то при цьому не враховують деякі суттєві вади цієї альтернативи. По-перше, ідея виключно громадянської консолідації є більшою мірою прагматичною – вона не містить у собі привабливої культурної перспективи, оскільки націлена на сприйняття реальності такою, якою вона є, або ж вимагає творення особливої «громадянської релігії» чи політичного міфу. Іншою вадою такого альтернативного протиставлення є нехтування тим фактом, що етнічний чинник в ідеї етнічної серцевини поєднується з громадянським патріотизмом, із захистом прав людини і прав етнічних меншин [12, с. 16–18].

Отже, розгляд теоретико-методологічних засад ролі етнонаціонального чинника у розбудові демократичної держави показав, що він є багатоаспектним і складним явищем, яке обумовлене різними методологічними підходами до розуміння сутності таких феноменів, як громадянська, політична або етнічна нації, форма національної держави, мовна політика тощо. Як свідчить досвід практичної політики, рух до консолідованої демократії в Україні гальмує наявність суттєвих етнокультурних відмінностей на рівні регіонів, брак почуття солідарності у колі української правлячої еліти тощо.

1. *Вернадский В. И.* Украинский вопрос и русское общество / В. И. Вернадский // Дружба народов. – 1990. – № 3. – С. 247–254.

2. *Винниченко В. К.* Заповіт борцям за визволення / В. К. Винниченко // Політологія. Кінець XIX– перша половина XX ст. Хрестоматія. / за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1996. – С. 301–315.

3. *Альтерматт У.* Этнонационализм в Европе / пер. з нем. С. В. Базарновой / У. Альтерматт. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 367 с.

4. *Липинський В.* Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.

5. *Драгоманов М. П.* Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–558.

6. *Міллер А.* Нація-держави чи держави-нації? / А. Міллер [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=1596>.

7. *Сучасна українська політика.* Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 448 с.

8. *Липинський В.* До Опанаса Андрієвського / В. Липинський // Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 168–169.

9. *Колодій А. Ф.* Національний вимір суспільного буття / А. Ф. Колодій – Львів : Астролябія, 2008. – 368 с.

10. *Гелнер Е.* Нації та націоналізм; націоналізм: пер. з англ. / Е. Гелнер. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.

11. *Шварцмантель Д.* Идеология и политика / Д. Шварцмантель. [Пер. с англ.]. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр. – 2009. – 312 с.

12. *Лісовий В.* Перший в Україні систематичний виклад теорії нації та націоналізму / В. Лісовий // Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: моногр. / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – С. 3–18.